

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهیافت

سال نوزدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۴۰۴
صفحه ۲۴۱ تا ۲۶۳

جایگاه عدالت بین المللی در عملکرد دیوان بین المللی دادگستری (مطالعه موردی قضیه مصادره اموال ایران)

دانشجوی دکتری گروه حقوق بین الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

نوید مسعودی

دانشیار دانشکده روابط بین الملل و زات خارجه، تهران ایران

رضا موسی زاده *

استادیار گروه حقوق بین الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

امیر محمودی

استادیار گروه حقوق بین الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

فاطمه کیهانلو

چکیده

دیوان بین المللی دادگستری یکی از نهادهایی است که می‌کوشد حقوق بین الملل را بر روابط بین کشورها حاکم کند. اگرچه کشورها در ظاهر سعی می‌کنند خود را تابع این نهادها نشان بدهند ولی در عمل این گونه نیستند. آمریکا در طی سال‌های بعد از انقلاب بارها اموال ایران را مصادره غیرقانونی کرد تا در نهایت ایران از این کشور به دیوان شکایت کرد. پرسش اصلی این تحقیق این است که آیا عملکرد دیوان بین المللی دادگستری در قضیه مصادره اموال ایران مبتنی بر مولفه‌های عدالت بین المللی بوده است؟ فرضیه تحقیق بر آن بوده که حداقلی از سنت‌های حقوقی بین المللی وجود دارد که هم واحدهای سیاسی در نظام بین الملل و هم نهادهای بین المللی می‌توانند از آنها تبعیت کرده و اختلافات بین خود را به روشی مسالمت آمیز حل و فصل کنند. یافته‌های تحقیق نشان داده که رویه قضایی مبتنی بر قواعد حقوق بین الملل در دیوان بین المللی دادگستری شکل گرفته که بیش و کم کوشیده تا عدالت در عرصه بین المللی را دنبال کند و به سمت تثبیت یک نظم بین المللی قانون‌محور حرکت کند، که بر همین اساس، در مورد قضیه مصادره اموال ایران نیز از این چارچوب تخطی نکرده است. رویکرد مقاله تحلیلی-توصیفی و شیوه جمع آوری داده‌ها کتابخانه‌ای و اسنادی بوده است.

کلیدواژه: دیوان بین المللی دادگستری، حقوق بین الملل، مصادره اموال، آمریکا، سازمان ملل.

* نویسنده مسئول: rmousazadeh88@gmail.com

تاریخ تایید: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵

The Position of International Justice in the Functioning of the International Court of Justice (A Case Study of the Seizure of Iranian Assets)

Navid Masoudi

Ph.D. student in International Law, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Reza Mousazadeh *

Associate Professor, Faculty of International Relations, Ministry of Foreign Affairs, Tehran, Iran

Amir Mahmoudi

Assistant Professor, Department of International Law, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Fatemeh Keyhanloo

Assistant Professor, Department of International Law, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Abstract

The International Court of Justice (ICJ) is one of the institutions striving to govern international law in relations between states. Although countries ostensibly attempt to present themselves as adherents to these institutions, the reality often differs. In the years following the Iranian Revolution, the United States unlawfully seized Iranian assets multiple times, leading Iran to file a complaint against the U.S. in the court. The main question of this research is whether the ICJ's actions in the case of the seizure of Iranian assets were based on the principles of international justice. The research hypothesis posits that a minimal set of international legal traditions exists, which both political entities in the international

* Corresponding Author: rmousazadeh88@gmail.com

How to Cite: Masoudi, N., Mousazadeh, R., Mahmoudi, A., Keyhanloo, F (2025). The Position of International Justice in the Functioning of the International Court of Justice (A Case Study of the Seizure of Iranian Assets), *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(70), 241-263.

Received: 15/12/2024

Accepted: 17/02/2025

system and international institutions can adhere to in order to peacefully resolve their disputes. The findings indicate that the jurisprudence established in the ICJ is grounded in international law rules, which has sought to promote justice in the international arena and move toward the establishment of a law-based international order. Accordingly, in the case of the seizure of Iranian assets, the court did not deviate from this framework. The approach of the article is analytical-descriptive, and the method of data collection was library and documentary research.

Keywords: International Court of Justice, International Law, Seizure of Assets, United States, United Nations.

Introduction

This article examines the alignment of the International Court of Justice (ICJ) with the principles of international justice in the case of the seizure of Iranian assets by the United States. In the years following the Islamic Revolution, the U.S. government unlawfully seized and confiscated Iranian assets, often justifying these actions on the grounds of supporting terrorism, which constitutes a violation of the principle of state immunity in international law. In response, Iran filed a lawsuit against the U.S. at the ICJ, citing the 1955 Treaty of Amity. The primary question is whether the ruling issued by the court is consistent with the components of international judicial justice.

Research Methodology

The research method used in this study is descriptive-analytical, based on library and documentary data. The authors utilized credible legal sources, official documents from the court, issued rulings, international treaties, and legal theories to analyze the subject. The main focus is on examining the theoretical foundations of international justice and its alignment with the actions of formal institutions such as the ICJ.

Theoretical Framework

In this article, international judicial justice is understood as impartial, rule-based, and fair adjudication in international disputes. Concepts such as the impartiality of judges, adherence to procedural rules, the possibility of appeal, and the use of credible legal sources (such as international custom, treaties, and judicial precedents) are considered essential components of justice. It is also emphasized that the jurisdiction of the court, unlike domestic courts, is based on the consent of the

parties, which poses a significant challenge to the execution of justice.

The article provides a detailed analysis of the structure of the ICJ and examines its performance in adjudicating disputes. The court consists of 15 judges from various nationalities who are elected based on the UN Charter. In cases where one party lacks a national judge, they are allowed to appoint a special judge. In the case of Iran against the United States, Iran exercised this right by appointing Dr. Jamshid Momtaz as a special judge, which reflects adherence to judicial balance and is an example of fair trial.

The case study focuses on the seizure of Iranian assets in the U.S., referred to as the “Peterson case.” This action was taken based on a law passed by the U.S. Congress, allowing U.S. courts to seize the assets of states deemed to support terrorism. In response, Iran complained to the ICJ. After examining the arguments of both parties, the court issued its ruling based on the 1955 Treaty of Amity. The final ruling determined that the U.S. was guilty of violating Articles 3, 4, and 10 of the Treaty and established its international responsibility.

Strengths of the Court’s Performance

The court’s ruling is assessed as being consistent with international justice principles in several respects:

- The presence of an Iranian judge in the court ensured judicial balance.
- The court referred to a valid treaty as the basis for its jurisdiction.
- The court rejected the weak U.S. defenses based on “national security” and “tainted hands.”

These points indicate that the court has been able to play an effective role in achieving justice in certain instances.

Critique and Weaknesses

A notable weakness in the court’s performance is its rejection of Iran’s defenses regarding the Central Bank. The court did not recognize the Central Bank as a protected entity under the Treaty, viewing it instead as a commercial institution. The authors of the article consider this decision unfair, as the court could have established its jurisdiction in support of the Central Bank based on international custom and Iranian domestic law.

Conclusion

The authors conclude that the International Court of Justice has demonstrated a generally acceptable performance in the case of Iran against the United States. The ruling issued was based on legal

principles, the Treaty of Amity, and considerations of fair trial. However, challenges such as the limited jurisdiction of the court, the impact of politics on certain cases, and weaknesses in fully supporting state sovereignty remain serious obstacles to achieving international justice. This study emphasizes that in order to promote global justice, reforming the structure of the court and strengthening the enforcement mechanisms of its rulings is essential.

مقدمه

زیست جمعی انسان‌ها همواره همان قدر که ظرفیت همکاری داشته است، در مقابل، متضمن پتانسیل تنش و نزاع نیز بوده است. در عرصه داخلی کشورها اگر افراد با یکدیگر اختلافی داشته باشند مجبورند تابع قانون باشند. ولی در عرصه بین الملل حاکمیت قانون با اما و اگرهایی روبرو است. برخی از فلاسفه قائل به ذاتی خشن و شرور برای انسان بودند و بر مبنای همین ذات جامعه را محصول توافق برای صیانت نفس می دانستند. این نگاه مناسبات داخلی یک ملت را بر مبنای توافق بر سر تاسیس یک نظم اجتماعی قانونی و حقوقی توضیح می داد. اما پرسش اینجا بود که آیا مناسبات خارجی بین ملتها را نیز می توان با ارجاع به یک نظم حقوقی و قانونی مدیریت و تمشیت کرد یا که خیر. متفکرینی که قائل به انسانشناسی بدبینانه بودند عموماً تمایلی نداشتند که برای این سوال پاسخ مثبتی ارائه کنند. آنها - که اغلب با نام عمومی «رنالیست»ها شناخته می شوند - اگر انسان در عرصه داخلی ملی را گرگ انسان می دانستند، در عرصه بین ملتها چیزی جز جنگل نمی دیدند که در آن قوی ضعیف را می درد و هیچ الگویی از حق و قانون نمی تواند حاکم باشد.

در مقابل دیدگاه فوق، فلاسفه‌ای قرار دارند که به ذات نیک و خیر آدمی به شدت باور دارند. از نظر آنها انسان نیک سرشت است و بر مبنای این سرشت نیک می توان نهادهای حقوقی و قانونی را شکل داد و نظام اخلاقی تکلیف‌گرایی را بنیاد نهاد که در آن انسان نه گرگ انسان، بلکه دارای کرامات ذاتی و ارزش راستین است و غایتی فی نفسه محسوب می شود. برای چنین متفکرین نه تنها روابط درونی ملتها، با ارتباطات بیرونی و خارجی آنها نیز می تواند توسط اخلاق و قانون مهار و مدیریت شود. بنابراین برخلاف دیدگاه متفکرین دسته اول، اندیشمندان دسته دوم بر این باور هستند که امکان همکاری ملتها و دولت‌ها در عرصه جهانی بر مبنای نهادهای بین الملل وجود دارد. نهادهایی که بر چگونگی ارتباطات بین کشورها حاکم باشد و این روابط را با معیار حقوق و قانون تنظیم کند.

امروزه اغلب کشورها با پیوستن به نهادهای بین المللی، که مهم‌ترین آنها سازمان ملل متحد است در ظاهر اعلام کرده‌اند که حقوق و قانون و حتی فراتر از آن اخلاق را قبول دارند و نه تنها از آنها پیروی و تبعیت می کنند، بلکه خواهان آن هستند که دیگر کشورها نیز همین منش و روش را دنبال کنند. حتی گاه پا را از این فراتر می گذارند و می خواهند دیگر کشورها را با زور به تبعیت از قانون و ارزش‌های اخلاقی تمدن خودشان وادار کنند. اما برخلاف این تظاهر به قانون‌گرایی و تبعیت از نهادهای بین المللی، کشورها راه‌های مختلفی را برای مستثنا کردن

خودشان از قواعد حقوق بین الملل در پیش گرفته اند. برخی از این شیوه‌های استثنا شدن متاسفانه در درون خود این نهاد تعبیه شده، که حق و تو مهمترین آنها است. برخی دیگر نیز تمسک کشورها به منطق زور است که برای نمونه می‌توان رفتار آمریکای عصر ترامپ را مثال زد که بی هیچ پروا و خجالتی بسیاری از تعهدات بین المللی خود را نقض کرد.

در همین راستا، انتظار می‌رود کشورها برای حل و فصل تنش‌های خودشان نه به زور بلکه به قانون متوسل شوند. ایران و آمریکا هر دو عضو سازمان ملل متحد هستند و علی‌الظاهر باید برای حل اختلافات به این نهادها و سازمان‌های تابعه‌اش - از جمله دیوان بین المللی دادگستری - مراجعه کنند و به احکام آن احترام بگذارند. در طی سال‌های بعد از انقلاب یکی از عمده تنش‌های بین ایران و آمریکا، تحریم‌های یک جانبه و مصادره اموال ایران به بهانه‌های واهی بوده است. طبق قواعد نظام بین الملل فعلی طرفین می‌توانند ادعاها علیه یکدیگر را در دیوان بین المللی دادگستری طرح کنند و اجازه بدهند قضات این دیوان با معیار حقوق و قانون، اختلاف را تعیین تکلیف کنند. ایران بعد از چندین مورد مصادره اموال در این دیوان علیه آمریکا اعلام شکایت کرد. شکایت ایران رسیدگی شد و رای نیز صادر گردید. این تحقیق با بررسی مولفه‌های عدالت بین المللی در عملکرد دیوان بین المللی دادگستری، بر آن است تا این موضوع را مورد پژوهش قرار دهد که رویکرد دیوان نسبت به شکایت مصادره اموال ایران عادلانه بوده است یا که خیر.

دیوان بین المللی دادگستری

رکن اصلی قضایی سازمان ملل متحد را «دیوان بین المللی دادگستری»^۱ یا به صورت اختصاری «آی.سی.جی.»^۲ می‌نامند. دیوان بین المللی دادگستری در سال ۱۹۴۵ میلادی به عنوان رکن اصلی و قضایی سازمان ملل متحد تأسیس شد تا با به کارگیری قواعد و مقررات حقوق بین الملل، از طریق حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات بین المللی بوسیله اصدار آراء توافقی فی ما بین دولت‌ها و ارائه نظریه‌های مشورتی به سازمان‌های بین المللی، عدالت را در عرصه بین المللی برقرار نموده و آن را گسترش دهد. این نهاد تنها دیوان بین المللی است که برای حل اختلافات بین همه اعضای سازمان ملل متحد، تقریباً همه کشورهای جهان صلاحیت قضایی عمومی دارد. دیوان بین المللی دادگستری از لحاظ علوم حقوقی و سیاسی اهمیت قابل

¹ International Court of justice

² ICJ

توجهی دارد. بسیاری از قضاوت‌های دیوان، اختلافات بین المللی شدیدی را حل و فصل کرده است (عالیخانی، ۱۳۷۹:۴۵). هرچند در بسیاری از موارد دیگر دولت‌ها تصمیمات آن را نپذیرفته‌اند و یا صلاحیت قضایی‌اش را به رسمیت نشناخته‌اند؛ اما دیوان بین المللی دادگستری همچنان مظهر قدرتمند یک نظام حقوقی بین المللی نقش مهمی در مشروعیت بخشیدن به نظام حقوق بین الملل دارد. منتقدان دیوان که اغلب سیاستمداران و دیپلمات‌های دولت‌هایی هستند که در پرونده‌های خود شکست خورده‌اند استدلال می‌کنند که احکام دیوان بین المللی دادگستری با انگیزه‌های سیاسی صادر می‌شود.

دیوان بین المللی دادگستری اولین دیوان قضایی جهان نیست بلکه جایگزین «دیوان دائمی بین المللی دادگستری» است که در سال ۱۹۲۲ آغاز به کار کرد. اساسنامه دیوان بین المللی دادگستری در واقع همان اساسنامه دیوان دائمی بین المللی دادگستری است که مستقل از منشور سازمان ملل متحد است اما منشور سازمان ملل متحد در مواردی به آن ارجاع داده است. تمام اعضای پذیرنده منشور سازمان ملل متحد تابع اساسنامه دیوان نیز هستند؛ بنابراین تقریباً تمام دولت‌ها از زمان تاسیس دیوان تحت صلاحیت قضایی این دیوان بین المللی قرار دارند. پانزده قاضی در دیوان بین المللی دادگستری حضور دارند. هر قاضی برای دوره‌ای ۹ ساله انتخاب می‌شود و امکان انتخاب مجدد او برای دوره بعد هم وجود دارد. یک سوم ترکیب دیوان هر سه سال یک بار تغییر می‌کند. قضات ملیت مشترک ندارند و باید از صلاحیت‌های مشخصی برخوردار باشند؛ و عموماً به عنوان حقوقدان، دانشگاهی، دیپلمات یا قاضی تجارب قابل توجهی دارند. قضات دیوان را کشورها معرفی می‌کنند و سپس اعضای شورای امنیت و مجمع عمومی به آنها رأی می‌دهند. اگر کشوری به عنوان یکی از طرفین اختلاف در برابر دیوان حاضر شود، در صورتی که هیچ یک از قضات دیوان تبعه آن کشور نباشند آن کشور حق دارد یک قاضی ویژه فقط برای آن پرونده تعیین کند.

دیوان بین المللی دادگستری در جهت برقراری و تقویت عدالت بین المللی قواعد و مقررات حقوق بین الملل، روش‌های مختلفی را اتخاذ نموده است:

۱- احراز و تعیین قواعد حقوقی (بر اساس ماده ۳۸ اساسنامه، دیوان به اختلافات ارجاع شده مطابق حقوق بین الملل رسیدگی می‌کند و در واقع در حین احراز و شناسایی قواعد حقوقی به

¹ Permanent Court of International Justice

تفسیر و تبیین این قواعد و رفع ابهام از آنها نیز می‌پردازد و خلأهای موجود در نظام حقوق بین الملل را مرتفع می‌سازد.

۲- تفسیر و تبیین قواعد حقوقی (دیوان در حین رسیدگی‌های قضایی خود برای حل و فصل اختلافات میان دولتها یا ارائه نظرات مشورتی به تفسیر و تبیین قواعد حقوق بین المللی و رفع ابهام از آنها نیز می‌پردازد).

۳- انطباق اعمال دولت‌ها با قواعد حقوقی (در واقع مهم‌ترین رسالت دیوان صیانت از تمامیت حقوق بین الملل می‌باشد و ضمن رسیدگی قضائی خود اعمال دولتها را با قواعد حقوق بین الملل انطباق می‌دهد و میزان مسئولیت آنها را مشخص می‌کند. ماده ۳۸ اساسنامه نیز اشاره کرده است که دیوان وظیفه دارد اختلافات ارجاع شده به آن را بر اساس حقوق بین الملل حل و فصل کند).

۴- بررسی قضایی تصمیمات مجمع عمومی و شورای امنیت (چون در حقوق بین الملل قواعد و مقررات اساسی مانند حقوق داخلی و در شکل سندی مدون و متمرکز وجود ندارد، بنابراین بررسی قضایی مشتمل بر مجموعه‌ای از ارزش‌ها و قواعد بنیادین است که سایر قواعد بین المللی ناگزیر از تبعیت از آن هستند).

دیوان بین المللی دادگستری به جهت جایگاه نهادینه‌ای که در سازمان ملل متحد دارد باید همواره اهدافی مانند حفظ صلح و امنیت بین المللی، توسعه حقوق بشر، تأمین روابط دوستانه میان ملت‌ها و اصولی مانند تساوی حاکمیت دولتها، عدم توسل به زور و از همه مهم‌تر فیصله مسالمت‌آمیز اختلافات بین المللی مطابق قواعد و مقررات حقوق بین الملل را مد نظر داشته باشد و آن را در انجام فعالیت‌های خود به عنوان مبانی مؤثر در تفسیر حقوق بین الملل مورد توجه قرار دهد. دیوان باید همواره اهداف و اصول سازمان ملل متحد را به عنوان مبانی مصحح نتیجه تفسیر خود، مد نظر قرار دهد و نتیجه‌ای را برگزیند که با اهداف و اصول مذکور منطبق‌اند.

بیشتر قواعد و مقررات حاکم بر دیوان بین المللی دادگستری به منظور ایجاد نهادی بی‌طرف و شرافتمند وضع شده‌اند؛ با این حال مسائلی از قبیل روند انتخاب و انتخاب مجدد قضات دیوان به ویژه انتخاب قاضی - دیپلمات‌ها در مجمع عمومی و سپس شورای امنیت سازمان ملل متحد از یک سو و تعارض منافع ناشی از حضور اعضای دائمی شورای امنیت سازمان ملل متحد در دیوان بین المللی دادگستری از سوی دیگر، موانع و محدودیت‌های ناشی از صلاحیت این دیوان بین المللی و تعیین قضات ویژه براساس ماده ۳۱ اساسنامه دیوان

بین المللی دادگستری از جمله مواردی هستند که مشروعیت و بی طرفی این دیوان را تحت الشعاع خود قرار داده اند و موجبات کاستی ها و نارسایی هایی را برای دیوان بین المللی دادگستری به وجود آورده اند.

چارچوب نظری: تعریف عدالت قضایی بین المللی

عدالت در لغت به معانی مختلفی همچون انصاف، برابری، داد، دادگری و دادگستری آمده است (غفاری، ۱۳۹۵:۳۱۱). از میان این معانی، تعریف عدالت به «دادگستری و حکم به حق» قرابت بیشتری با موضوع این تحقیق دارد. برخی عدالت را به معنای برابری^۱ و برخی دیگر به معنای مخالف آن یعنی نبود ظلم تلقی کرده اند. لیکن به طور مشخص در این تحقیق از واژه عدالت به معنای اجرای قانون مستفاد شده است. در خصوص تاریخچه عدالت در علم حقوق باید گفت که اصل عدالت و انصاف به عنوان یک منبع حقوقی در تمامی نظامهای حقوقی دنیا مطرح می باشد. اصل عدالت و انصاف و یافتن راه حل منصفانه در روح معاهدات و رسیدگیهای داوری بین المللی نیز در اغلب اوقات مستتر است و مورد استناد نیز واقع شده است. انصاف در حقوق بین الملل همان هدفی را دارد که در حقوق داخلی دارا است. دیوان بین المللی دادگستری در قضیه فلات قاره لیبی و مالت ۱۹۸۵ گفته است عدالتی که انصاف نماد آن است عدالتی انتزاعی نیست بلکه عدالتی مطابق با حکومت قواعد و مقررات است که اجرای آن باید نشانگر ثبات و درجه ای از قابلیت پیش بینی باشد (سیفی و رضادوست، ۱۴۰۰:۵).

عدالت قضایی در بُعد رسیدگی حقوقی را دادرسی عادلانه و منصفانه نیز می گویند. بنابراین تعریف عدالت قضایی بین المللی را به رسیدگی بی طرفانه، منصفانه و ضابطه مند در رسیدگی به مسائل حقوقی بین المللی مورد اختلاف طرفین توسط مقامات قضایی بین المللی می گویند. همچنین دیوان نباید به انگیزه های سیاسی بپردازد (کدخدایی و محمدی، ۱۳۹۵:۱۰). از جهاتی می توان مولفه های دادرسی عادلانه بین المللی را چنین برشمرد: دادرسی توسط مرجع صالح قضایی بین المللی انجام شود. یعنی قضاوت باید توسط یک دیوان متشکل از چند قاضی دارای تابعیتهای مختلف و بر اساس قواعد و مقررات حقوق بین الملل صورت گیرد؛ این دیوان بین المللی باید دارای ویژگی بی طرفی کامل باشد. یعنی از هیچ یک از اصحاب دعوی جانبداری نکند و علایق و سلايق شخصی آنها (قضات) در رسیدگی به موضوع متنازع فیه تأثیری

¹ Equality

نگذارد؛ رسیدگی باید مطابق آیین دادرسی از پیش تعیین شده و تشریفات ضابطه مند انجام شود؛ در جریان رسیدگی‌های دیوان بین‌المللی هیچ قاضی‌ای که تابعیت یکی از طرفین دعوی را داشته باشد، حضور نداشته باشد؛ رسیدگی یک مرحله‌ای نداشته باشد. یعنی امکان تجدیدنظرخواهی برای دولت محکوم علیه وجود داشته باشد؛ به موجب اساسنامه، دیوان بین‌المللی صلاحیت اعمال اصل عدالت و انصاف را در صورت لزوم داشته باشد؛ صلاحیت دیوان بین‌المللی اجباری باشد (چیکا، ۱۳۸۷).

اصولاً صلاحیت هر مرجع قضایی اجباری است و فارغ از رضایت خواننده (و یا متهم در دعاوی کیفری) توسط مرجع ذیصلاح احراز و اعمال می‌گردد. با وجود این در جامعه بین‌المللی که هنوز در قید و بند حاکمیت دولتها گرفتار مانده است، صلاحیت مراجع قضایی بین‌المللی و از جمله دیوان بین‌المللی دادگستری مبتنی بر رضایت دولتهای طرف اختلاف می‌باشد که قبل و بعد از بروز اختلاف (و عموماً قبل از ارجاع اختلاف به دیوان) به شیوه‌های مختلف ابراز می‌شود (زمانی و کوشا، ۱۳۹۱:۱۶۴). دیوان بین‌المللی دادگستری دو نوع صلاحیت دارد؛ صلاحیت ترافیعی و صلاحیت مشورتی. صلاحیت ترافیعی شامل دولتهایی است که اختلاف را با رضایت به دیوان برای تصمیم‌گیری الزام آور ارائه می‌دهند. اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری مقرر می‌دارد که برای صلاحیت ترافیعی، تنها دولتها می‌توانند در دیوان طرف دعوا واقع شوند. با این حال، دولتها حق دارند از ادعاهای اتباع خود در برابر سایر کشورها حمایت کنند. این کار عموماً از طریق حمایت دیپلماتیک انجام می‌شود. چنین حمایتی بر اساس قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل تنها زمانی می‌تواند توسط دولت متبوع شخص اعمال شود که شخص ذینفع راه‌حل‌های محلی - قضایی موجود در حوزه قضایی کشوری که شخص در آن خسارتهایی را متحمل شده است به پایان رسانده باشد.

صلاحیت مشورتی، از سوی دیگر، مربوط به مسائلی است که توسط مجمع عمومی، شورای امنیت یا سایر ارگان‌ها و آژانس‌های تخصصی سازمان ملل به دیوان ارجاع می‌شود. این سؤالات فقط می‌توانند به سؤالات حقوقی ناشی از محدوده فعالیت آنها اشاره باشند. نظرات مشورتی که توسط دیوان ارائه می‌شود معمولاً الزام آور نیستند.

دیوان بین‌المللی دادگستری برای رسیدگی به سه نوع پرونده صلاحیت دارد: (الف) پرونده‌های ناشی از «موافقتنامه خاص» که در آن طرفین اختلاف موافقت کرده‌اند اختلافات خود را به این دیوان ارسال کنند؛ (ب) پرونده‌هایی که به موجب معاهدات بین‌المللی اختلافات آتی ناشی از آن معاهده را به دیوان ارجاع می‌دهد و (ج) پرونده‌های بین

کشورهایی که «صلاحیت قضایی اجباری» دیوان را پذیرفته اند. دیوان می‌تواند در صورتی که یکی از شرایط صلاحیت دیوان وجود نداشته باشد عدم صلاحیت خود را اعلام نماید؛ با وجود این دیوان می‌تواند این قاعده کلی را کنار گذارد و دکتین ماورماتیس^۱ را اجرا کند (زمانی و کوشا، ۱۳۹۱:۱۶۳). دکتین مزبور این امکان را به دیوان بین المللی دادگستری می‌دهد که در موضوعاتی صلاحیت خود را احراز نماید که در آن‌ها شرایط الزامی در زمان اقامه دعوا به طور کامل تأمین نبوده ولی به مرور پیش از اعلام نظر در خصوص صلاحیت تأمین شده است. دلیل پذیرش عدول از قاعده کلی فوق‌الذکر یعنی رد دعوا به دلیل فقدان یکی از شرایط صلاحیت در زمان اقامه دعوا از سوی دیوان این است که الزام خواهان به آغاز مجدد دادرسی نفعی برای اجرای مطلوب عدالت ندارد؛ لذا بهتر است جز در شرایط خاص، تحقق شرط مفقود را مورد تأیید قرار دهد. به عبارت دیگر دیوان بر این نظر است که دغدغه اجتناب از اطلاع دادرسی یکی از الزامات اجرای مطلوب عدالت است که در موارد خاص اجرای رویه ناشی از قضیه ماورماتیس را توجیه می‌کند. هدف رویه مزبور اجتناب از افزایش غیر ضروری دادرسی‌ها است.

در دادرسی‌های داخلی کشورها، مثلاً در فرایند دادرسی در قوه قضاییه ایران، عموماً به طور مشخص و معینی معلوم است که قاضی بر مبنای چه قوانین و قواعدی حکم صادر می‌کند، لذا وکلای مدافع نیز بر همین قوانین و قواعد استناد می‌کنند تا برای موکلین خودشان استیفای حق کنند. در همین زمینه، ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین المللی دادگستری توضیح داده که چارچوبهای استنادی دیوان چیست. این ماده تصریح دارد که: ۱- دیوان بین المللی دادگستری که مأموریت دارد اختلافاتی را که به آن رجوع می‌شود، بر طبق حقوق بین الملل حل و فصل نماید موازین زیر را اجرا خواهد کرد: الف- عهدنامه‌های بین المللی را، اعم از عمومی و خصوصی، که به موجب آن قواعدی معین شده است که طرفین اختلاف، آن قواعد را به رسمیت شناخته اند؛ ب- عرف بین المللی، به عنوان رویه‌ای کلی که به صورت قانون پذیرفته شده است؛ ج- اصول کلی حقوقی که مقبول ملل متمدن است؛ د- با رعایت حکم ماده ۵۹، تصمیمات قضایی و عقاید برجسته ترین حقوقدانان ملل مختلف را به منزله وسایل فرعی برای تعیین قواعد حقوقی لحاظ کند. ۲- مقررات این ماده حقی را که دیوان بین المللی دادگستری

¹ Mavrommatis

دارد و به موجب آن می تواند در صورت تقاضای طرفین درباره آنها به نحو تساوی طبق قانون حکم دهد، خللی وارد نمی آورد (اساسنامه، ۱۳۹۷:۱۲).
با توجه به نکات مطروحه فوق به نظر می رسد که دیوان بین المللی دادگستری از حداقلهای چارچوبهای حقوقی و قانونی لازم برای جاری ساختن یک رویه عادلانه قضایی بهره مند است که می تواند به حل و فصل تنشهای بین المللی به کمک یک نظام قضایی منسجم کمک موثری بکند.

مصادره اموال ایران توسط آمریکا

در دهه های اخیر مواردی متعددی (از جمله در اقدامات خصمانه دولت آمریکا علیه اموال ایران) مشاهده شده است که یک دولت اموال دولت دیگری را به حکم دادگاه های داخلی اش مصادره می کند. اما از نظر مبنای حاکمیتی این اقدام بر خلاف اصل «مصونیت دولت» است (ایمانی مرکید، ۱۳۹۳:۵۹۱). کنوانسیون ملل متحد درباره مصونیت های صلاحیتی دولت و اموال آنها مصوب سال ۲۰۰۴ مجمع عمومی در ماده پنجم خود اشاره می کند که یک دولت در ارتباط با خود و اموالش از مصونیت صلاحیتی محاکم دولت دیگر بهره مند خواهد بود اما کنوانسیون تعریفی صریح از مصونیت ارائه نمی کند. در این زمینه گفته شده که مصونیت به «عدم امکان اعمال صلاحیت قضایی دادگاه های داخلی بر دولتهای دیگر» اطلاق می گردد (عبداللهی و شافعی، ۱۳۸۶: ۲۲). اگرچه مفهوم مصونیت دولت در حقوق بین الملل در برگیرنده مصونیت از هرگونه اعمال صلاحیت یک دولت بر دولت دیگر در ابعاد مختلف قانونگذاری، اجرایی و قضایی است اما بعد قضایی مصونیت دولت ها بیش از سایر ابعاد مورد توجه قرار گرفته است. از همین رو، متعاقب شکل گیری چارچوبهای حقوقی در عرصه نظام بین الملل، اصل مصونیت قضائی دولت ها و مقامات خارجی در میان سایر کشورها به رسمیت شناخته شد و مشمول قاعده منطقی «دو چیز برابر بر همدیگر اقتداری ندارند» قرار گرفت.
در همین رابطه «کنوانسیون سازمان ملل متحد در خصوص مصونیت های قضائی دولت ها و اموال آنها» طرح شده که در مجلس شورای اسلامی ایران نیز در سال ۱۳۸۷ به تصویب رسیده و ایران به این کنوانسیون پیوسته است. ولی آمریکا، بر خلاف ایران، نه تنها به این کنوانسیون

¹ state immunity

² Maxim par in parem non habet imperium

نیپوست، بلکه در سال ۱۹۹۶ قانون مصونیت دولت‌های خارجی^۱ مصوب ۱۹۷۶ را اصلاح کرده است (فروغی و عباسی، ۱۳۹۸: ۱۶۵). بر اساس این اصلاحیه، که معروف به اصلاحیه فلاتو^۲ شده است، افراد آسیب‌دیده آمریکایی از حملات تروریستی در هر کجای جهان یا بازماندگان آنها می‌توانند در دادگاه‌های آمریکا علیه دولتهایی که حامی عملیات تروریستی هستند شکایت کنند. با این اصلاحیه استثنای جدیدی به اصل مصونیت اعمال حاکمیتی دولت‌ها، تحت عنوان «استثنای تروریسم»^۳ به این قانون افزوده شد و به محاکم داخلی ایالات متحده صلاحیت قضایی رسیدگی به دعاوی خصوصی علیه دولتهایی که با این کشور رابطه دوستانه‌ای ندارند تحت عنوان دولت‌های حامی تروریسم اعطا کرده است (فرحناکیان، ۱۳۹۸: ۷).

لذا بر خلاف اصل فوق، و کنوانسیون مذکور، و احترام متقابلی که کشورها باید به حدود حاکمیت و حقوق قانونی دیگر کشورها در نظام بین الملل بگذارند، ولی متأسفانه بعد از انقلاب اسلامی، و بنا بر اختلافات و تنشهای گفتمانی و عقیدتی که بین جمهوری اسلامی ایران و آمریکا ایجاد شد، این کشور کوشید تا به انحای مختلف منافع ایران را به مخاطره بیندازد. یکی از مشهورترین این اقدامات تحریم‌های ظالمانه و ناعادلانه‌ای است که تقریباً یک دهه‌ای است بر منافع ایران اعمال می‌شود. سواى از حربه تحریم، دولت آمریکا و برخی از شهروندان آن (احتمالاً به صورت هدایت شده) با طرح ادعای حمایت ایران از تروریسم، پرونده‌های متعددی را در محاکم قضایی آمریکا گشوده‌اند و ایران را محکوم به پرداخت خسارت کرده‌اند.

برای مثالی از این نوع رفتار می‌توان پرونده فلاتو را نام برد. در ۹ آوریل ۱۹۹۵ یک دانشجوی آمریکایی به نام آلیسا میشل فلاتو به همراه چند نفر دیگر در یک عملیات انتحاری کشته شدند. طبق اظهارنظر مقامات آمریکایی، شاخه فتحی شقاقی از حزب جهاد اسلامی فلسطین، مسئولیت این انفجار را پذیرفته است. در ۱۱ مارس ۱۹۹۸ دادگاه ایالات متحده حکمی به مبلغ ۲۴۷ میلیون دلار به عنوان خسارت مالی و خسارت تنبیهی به نفع خانواده خانم فلاتو علیه دولت و سازمان‌های ایرانی به اتهام حمایت از جهاد اسلامی فلسطین صادر کرد (ویس کریمی، ۱۳۹۳: ۱۸). این قضیه اگرچه یکسال قبل از تصویب اصلاحیه تروریسم

¹ FSIA: U.S. Foreign Sovereign Immunities Act

² Flatow Amendment

³ Terrorism Exception to Immunity

⁴ State Sponsors of Terrorism

حادث شد ولی کنگره امریکا آن را مشمول عطف به ما سبق تشخیص داد و پیرو قانون (e) 1608 و ماده ی (55 a) قانون آیین دادرسی مدنی فدرال، در تاریخ ۴ سپتامبر ۱۹۹۷ دادگاه بخش، بدون حضور هیأت منصفه حکمی غیابی علیه خواننده ها صادر کرد. قاضی دادگاه بیان داشت که گروه شقاقی جهاد اسلامی فلسطین، گروهی است که مسئولیت حمله انتحاری را بر عهده گرفته است و در جریان این حمله فلاتو کشته شده است. البته یافته کنگره بر مبنای شهادتنامه چند نفر، از جمله معاون سابق اف بی آی و تحقیقات دولت رژیم اشغالگر بوده است. به عقیده دادگاه: «جهاد اسلامی یک گروه غیرمنسجم است نه یک گروه سازمان یافته و تنها هدف این گروه اداره اعمال تروریستی در منطقه غزه می باشد و تنها منبع تأمین مالی آن جمهوری اسلامی ایران است.» دادگاه در این قضیه بیان داشت که: «... ارایه منظم کمک‌های مالی به گروهی تروریستی برای حمایت از عملیات‌های تروریستی آن «حمایت مادی و تأمین منابع مالی برای فعالیتی تروریستی در معنای مورد نظر قانون مربوطه محسوب می شود؛ به علاوه این دادگاه لازم نمی داند که خواهان ثابت کند که حمایت مادی یا مالی به عمل آمده از سوی دولتی خارجی برای عملی تروریستی مستقیماً منجر به بروز خساراتی شده است که دعوی برای جبران آنها اقامه شده است. صرف حمایت از یک گروه تروریستی که منجر به مرگ یا جراحات جسمانی یک تبعه ایالات متحده بشود، برای احراز صلاحیت دادگاه کافی است.»

به همین ترتیب، پرونده‌های ایزنفیلد علیه ج.ا. ایران (موضوع قتل ماتئو ایزنفیلد و سارا راشل داکر)؛ پرونده گروگان گیری در لبنان و پیگرد قضایی ایران (بین سالهای ۱۹۸۳ و ۱۹۸۵ شماری از امریکاییها و شهروندان اروپایی توسط سازمان‌های مختلف نظامی و شبه نظامی به گروگان گرفته شدند. در این قضایا هم ادعا شد که سازمانهایی که این اقدامات را انجام داده اند توسط ایران و واسطه‌های آن تأسیس و یا حمایت شده، فلذا حکم به محکومیت ایران دادند)؛ پرونده سی سی پیو علیه ایران (بین سالهای ۱۹۸۵ و ۱۹۹۱، سه تن از اتباع آمریکا که در لبنان ربوده شده بودند، به همراه همسرانشان دعوایی را علیه ایران طرح کردند. ایران هیچگونه اقدام، پاسخ یا واکنشی نسبت به شکایت آنان انجام نداد و رای غیابی صادر شد)؛ مجموع این شکایت‌ها به هفتاد مورد رسیده و جمع محکومیت‌های مالی پرونده‌ها حدود چهل میلیارد دلار بوده است. با این حال اکثر این احکام غیابی صادر شده‌اند؛ و برای اجرای حکم خواهان مجبور بوده تا برای یافتن اموال ایران تلاش کند که عموماً ناموفق بوده است. در داخل آمریکا هم در بسیاری از موارد از جمله درخواست توقیف و ضبط ساختمان سفارت جمهوری

اسلامی ایران به دلیل شناسایی مصونیت دولت ایران مورد قبول قرار نگرفته بود. حتی در مواردی وزارت دادگستری و وزارت خزانه داری آمریکا، مانع از اجرای احکام شدند و در نتیجه اجرای احکام صادره علیه ایران به نتیجه خاصی نمی رسید (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۵). اما با همه این احوال در پرونده موسوم به پیترسون نیز همین رویه تکرار شد. ولی وقتی در سال ۲۰۱۲ کنگره قانون خاصی تصویب کرد و ضمن اعلام تایید قانون ۱۹۹۶ و اصلاحیه پیرو آن صریحاً نام پرونده پیترسون را بیان کرد و به دادگاه‌های آمریکا اجازه ضبط دارایی‌های دولت و حتی بانک مرکزی را داد. از این پس به نوعی زمینه اجرای احکام علیه ایران فراهم شد و چون دسترسی به موجودی بانک مرکزی ساده‌تر به نظر می رسید، محکوم به‌ها یا بخشی از آنها را از محل اوراق منتشر شده، متعلق به بانک مرکزی در نزد سیتی بانک نیویورک معرفی و در خواست بلوکه شدن آن را کردند. دادگاه نیز دستور اجرای آن را صادر کرد. در اینجا تحولی جدی در مسیر پرونده‌هایی که علیه ایران در دادگاه‌های آمریکا اقامه شده بود، ایجاد شد. چرا که از این به بعد مصونیت دولت ایران کاملاً نقض شده بود و راه برای تجاوز به منافع و اموال دولت ایران فراهم شده بود. دولت ایران که تا پیش از این نسبت به عموم این دعوای واهی بی توجه مانده بود، از این به بعد مجبور شد تا واکنش نشان بدهد و به پرونده ورود کرده و نقش فعالی بر عهده بگیرد.

ایران در ابتدا با طرح دعوا در دیوان عالی آمریکا مدعی شد که مصوبه کنگره در واقع نقض قانون اساسی ایالات متحده بوده است. چرا که این مصوبه بنا به ماهیت قانون باید عام باشد، ولی وقتی مشخص از یک پرونده خاص در دستگاه قضایی نام می برد، یعنی مشخصاً در آن پرونده و ماهیت حقوقی آن دخالت کرده و به آن جهت داده است. ولی قضات دیوان عالی آمریکا با رد شکایت ایران اعلام کردند که این قانون خاص منافاتی با تفکیک قوا در ساختار قانون اساسی آمریکا ندارد. با صدور این رای امکان استیفای حق و محافظت از منافع ایران از طریق مراجع قضایی و داخلی آمریکا بسته شد و به ناچار ایران باید از طریق مراجع جهانی، از جمله دیوان بین المللی دادگستری، حقوق خود را پیگیری می کرد.

عدالت قضایی دیوان در پرونده ایران علیه آمریکا

ایران پیش از این هم بابت انهدام سکوهای نفتی علیه آمریکا، در دیوان بین المللی دادگستری، طرح شکایت کرده بود (موحد، ۱۳۸۳). در واقع تاکنون شش قضیه در دیوان مطرح گردیده است که ایران طرف آنها بوده است. (چهار بار به عنوان خواهان و دوبار به عنوان خواننده)؛ قضیه نفت ایران و انگلیس (۱۹۵۲-۱۹۵۱)؛ قضیه کارکنان دیپلماتیک و

کنسولی ایالات متحد در تهران (۱۹۸۱ - ۱۹۷۹)؛ سانحه هوایی ۳ ژوئیه ۱۹۸۸ حمله ناو آمریکایی به هواپیمای مسافری ایرباس (۱۹۹۶-۱۹۸۹)؛ قضیه حمله ایالات متحده به سکوها نفتی کشورمان در خلیج فارس (۲۰۰۳-۱۹۹۲)؛ قضیه اموال خاص ایران (۱۴ ژوئن ۲۰۱۶)؛ قضیه نقض ترتیبات عهدنامه ۱۹۵۵ مودت و روابط اقتصادی و حقوق کنسولی بین ایران و آمریکا (۱۶ ژوئیه ۲۰۱۸).

در این مورد نیز پس صدور آرای مکرر در دستگاه قضایی آمریکا علیه ایران و نهایتاً مصوبه کنگره و پرونده پیترسون و مصادره اموال ایران، که همگی نقض مصونیت دولت ایران بود، در نهایت برای استیفای حقوق دولت ایران، جمهوری اسلامی مجبور شد تا به دیوان بین المللی دادگستری شکایت کند. ایران همزمان با شکایت اصلی خواستار صدور دستور موقتی از سوی دیوان با هدف حفظ حقوق خود در این رابطه تا زمان صدور رأی نهایی شد. دیوان مطابق رویه خود ابتدا به درخواست قرار موقت ایران پرداخت و پس از استماع دفاعیات طرفین دستور موقتی را در تاریخ ۳ اکتبر ۲۰۱۸ (۱۱ مهر ۱۳۹۷) صادر نمود که طی آن جهت حفظ حقوق کشورمان ایالات متحده آمریکا را ملزم کرد نسبت به رفع موانع صادرات و نقل و انتقالات مالی در خصوص برخی اقلام اقدام نماید. دیوان به اتفاق آرا به این نتیجه رسید که ایالات متحده آمریکا مطابق تعهدات خود بر اساس عهدنامه ۱۹۵۵ مودت با ابزارهایی که خود انتخاب می کند باید هرگونه مانعی که بر اثر اقدامات اعلام شده در ۸ مه ۲۰۱۸ بر سر راه صادرات آزاد کالاهای زیر به جمهوری اسلامی ایران به وجود آمده اند را مرتفع کند: ۱- دارو و اقلام پزشکی ۲- مواد غذایی و محصولات کشاورزی و ۳- وسایل یدکی، تجهیزات و خدمات لازم برای ایمنی هواپیمایی کشوری از جمله تضمین، نگهداری، خدمات تعمیر و بازرسی.

این شکایت اصلی پنج سال به طول انجامید و در نهایت در فروردین ماه سال ۱۴۰۲ رای دیوان به نفع دولت ایران و با محکومیت آمریکا صادر شد. دیوان در رأی خود با احراز نقض تعهدات بین المللی از سوی دولت ایالات متحده آمریکا، تصریح کرد که دولت آمریکا تعهدات مندرج در ماده ۳ (بند ۱)، ماده ۴ (بندهای ۱ و ۲) و ماده ۱۰ عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و حقوق کنسولی بین ایران و آمریکا (۲۳ مرداد ماه ۱۳۳۴ مطابق با ۱۵ اوت ۱۹۹۵) را نقض کرده است و با این احتساب دیوان مسئولیت بین المللی دولت آمریکا را احراز کرده است. این رای از جهات متعددی سزاوار بررسی است که در این تحقیق از منظر عدالت قضایی بین المللی در عملکرد دیوان بررسی خواهد شد.

شاید اولین اصل عدالت قضایی که باید در این پرونده بررسی گردد، اصل بی طرفی دادرسی و دادرس (قاضی) است (حاجی محمدی و همکاران، ۱۳۹۷). همان گونه که ذکرش گذشت دیوان دارای پانزده قاضی است، و اگر یکی از طرفین دعوا در هیات قضات قاضی داشته باشد و طرف دیگر نداشته باشد، می تواند حسب مورد به معرفی قاضی اقدام کند. ماده ۳۱ اساسنامه دیوان بین المللی دادگستری تصریح دارد «قضاتی که ملیت هر یک از طرفین دعوی را دارند حق خواهند داشت در رسیدگی به دعوایی که در دیوان بین المللی دادگستری مطرح است شرکت نمایند. اگر در دیوان مزبور یک قاضی از ملیت یکی از طرفین دعوی باشد طرف دیگر می تواند شخصی را به انتخاب خود معین نماید تا به عنوان قاضی در محاکمه شرکت کند. این شخص باید حتی الامکان از میان کسانی انتخاب گردد که طبق ماده ۴ و ۵ معرفی شده اند. هر گاه در میان قضات دیوان هیچ کس از ملیت طرفین دعوی وجود نداشته باشد هر یک از آنها می تواند یک نفر قاضی به طریقی در بند پیش مذکور است معین کند.» در این مورد نیز دولت ایران دکتر جمشید ممتاز را به عنوان قاضی ایرانی به دیوان بین المللی دادگستری معرفی کرد تا همان گونه که آمریکا در هیات قضات قاضی تابعه دارد، ایران نیز از این حق برخوردار شده و توازن قضات بتواند منجر به عدالت قضایی بشود. کما این که در دعوی بین دولت مصدق و بریتانیا بر سر شرکت نفت ایران و انگلیس همین رویه انجام شد و دکتر کریم سنجابی به عنوان قاضی پیشنهادی دولت ایران به هیات قضات پانزده نفره پیوست. مولفه بعدی که در عدالت قضایی بسیار حائز اهمیت است، مسئله مبنای قانونی قضاوت است. هر قضاوتی باید مستند به قانون، رویه های قضایی، سنت های حقوقی، عرف، و در نهایت ارزش های عام و جهانشمول باشد. در مورد دیوان بین المللی دادگستری این موارد در ماده ۳۸ ذکر شده که در بخش های قبلی محتوای این ماده گزارش شد. در بند الف این ماده اشاره شده است که « عهدنامه های بین المللی را اعم از عمومی و خصوصی که به موجب آن قواعدی معین شده است که طرفین اختلاف آن قواعد را به رسمیت شناخته اند» یکی از منابعی است که دیوان می تواند به آن استناد کند. در این پرونده مستند قانونی دیوان در رسیدگی به شکایت ایران از آمریکا عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و حقوق کنسولی سال ۱۹۵۵ میان دو کشور (ایران و آمریکا) بوده است. در واقع دیوان این عهدنامه مودت را سند صلاحیتی اعطاء شده قرار داده و بر مبنای آن نسبت به صدور حکم اقدام کرده است.

¹ Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights

در ماده چهارم عهدنامه فوق الذکر به صراحت آمده است «هر یک از طرفین معظمین متعاهدین در تمام مواقع نسبت به اتباع و شرکتهای طرف معظم متعاهد دیگر و اموال مؤسسات ایشان رفتارمنصفانه و عادلانه مرعی خواهد داشت و از اتخاذ اقدامات غیر معقول و تبعیض آمیزی که به حقوق و منافع مکتسبه قانونی ایشان لطمه وارد آورد خودداری خواهد نمود و برای اجرای حقوق قانونی آنان که در نتیجه قراردادی به دست آمده باشد وسایل مؤثری طبق قوانین مربوطه تهیه و تأمین خواهد کرد.» همین ماده از عهدنامه مودت مستند قانونی صدور رای دیوان قرار گرفته است، و بر همین اساس دیوان اقدامات آمریکا در مصادره اموال شرکتهای ایرانی بر مبنای اتهامات واهی حمایت از تروریسم را خلاف مفاد عهدنامه مودت دولتین دانسته است.

رای دیوان از جهات متعددی مبتنی بر رویه‌های قضایی عادلانه و مستندات قانونی و عرف حقوق بین الملل بوده و در مجموع می توان این عملکرد دیوان را مطابق با عدالت قضایی بین المللی دانست. چرا که اولاً دیوان با رای اکثریت بسیار بالا (سیزده در برابر دو) رعایت قاعده طی کلیه مراجع داخلی در آمریکا برای شرکتهای ایرانی در اثبات زیانهای وارده را لازم ندانست؛ ثانیاً دفاعیه آمریکا مبتنی بر دکترین «دستهای آلوده»، و نیز استناد به نظریه «سوءاستفاده از حق» و «حفاظت از منافع ضروری امنیتی» از سوی دیوان رد شد؛ ثالثاً دیوان احراز نمود که ایالات متحده تعدادی از مواد عهدنامه مودت از جمله بند ۱ ماده ۳، بندهای ۱ و ۲ ماده ۴، بند ۱ ماده ۱۰ را نسبت به خود دولت ایران و شرکتهای ایرانی (غیر از بانک مرکزی) نقض کرده است و باید در این ارتباط غرامت بپردازد (عزیزی، ۱۴۰۲).

اما نقطه ناعادلانه رای دیوان به بخشی ایراداتی مربوط می شود که آمریکا در این پرونده مطرح کرد از جمله این که مصونیت مورد ادعای ایران در مورد بانک مرکزی موضوعی نیست که داخل در معاهده مودت قرار گیرد. همچنین، بانک مرکزی یک شرکت در معنای معاهده محسوب نمی شود. دیوان در نهایت ایرادات آمریکا بر این قسمت از شکایت ایران را پذیرفت و در رای نهایی قبول نکرد که بانک مرکزی یک شرکت به معنای تجاری آن محسوب می شود و از مصادیق آن مواردی است که در ماده چهارم عهدنامه مودت فی مابین دو دولت آمده است. از نظر ایران، نه تنها اساسنامه بانک مرکزی بلکه عملکرد این نهاد نیز نشان می دهد که بانک مرکزی در فعالیتهای تجاری شرکت کرده است. ایران معتقد بود قانون پولی و بانکی ۱۳۵۱ برخی اقدامات بانک مرکزی را حاکمیتی و برخی دیگر را تجاری تلقی کرده است و اجازه فعالیت تجاری را به بانک داده است. از منظر ایران، یکی از مصادیق این اقدام

تجاری، سرمایه‌گذاری و مدیریت در حوزه اوراق تضامین است که بانک مرکزی در حدود ۲ میلیارد دلار نزد سیتی بانک نیویورک در میانه سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ انجام داده است و با توجه به کسب منفعت بانک مرکزی به واسطه این اقدام تجاری، باید بر اساس قانون پولی و بانکی مبادرت به پرداخت مالیات کند (عابدینی، ۱۴۰۲). با این حال، دیوان در نهایت دفاعیات ایران در این مورد را نپذیرفت. با این حال، دیوان می‌توانست بر مبنای عدالت قضایی بین المللی حتی اگر بانک مرکزی را از مصادیق موارد مذکور در ماده چهارم عهدنامه مودت تشخیص نمی‌داد، ولی بر مبنای عرف بین المللی و قاعده مصونیت دولتها آن را بخشی از حاکمیت دولت ایران قلمداد می‌کرد و حکم به محکومیت آمریکا می‌داد. البته نظر مخالف این است که از آنجایی که سند صلاحیتی اعطا شده صرفاً همین عهدنامه مودت بوده از همین رو دیوان صرفاً بر مبنای آن نسبت به صدور رای اقدام کرده است.

نتیجه‌گیری

روابط کشورها و ملت‌ها در عرصه نظام بین الملل، همچون روابط افراد در درون جامعه، همان قدر که ظرفیت همکاری و دوستی دارد، به همان اندازه نیز مستعد تنش و درگیری است. اما وقتی یک فرد یا کشور مبنای رابطه خود با دیگران را بر بنیاد عداوت قرار داده باشد، تنش و درگیری اجتناب‌ناپذیر می‌شود. برای حل و فصل چنین رابطه‌ای یا باید به زور و قدرت نظامی متکی شد یا به قانون و قدرت قضایی. رابطه آمریکا با ایران در همه سالهای پس از انقلاب مبتنی بر زورگویی و عداوت بوده و در همین راستا بارها منافع ایران را با تحریمهای ظالمانه و پرونده‌سازی‌های متعدد - به اسم حمایت از تروریسم - نقض و پایمال کرده است. در همین راستا ایران در نهایت بعد از این که در مراجع قضایی داخلی آمریکا نتوانست به استیفای حقوق خود پردازد، به نهاد بین المللی مربوطه - دیوان بین المللی دادگستری - متوسل شد.

آن چیزی که طرفین یک دعوا از یک مرجع قضایی انتظار دارند، چیزی جز رعایت دادرسی عادلانه نیست. بی تردید دادرسی عادلانه فرآیندی است که بر مبنای اصول ماهوی چون اصل براءت و اصل استقلال قاضی و اصل بی‌طرفی قاضی در کنار اصول شکلی دیگری همچون اصل علنی بودن دادرسی، اصل تناظر، اصل تسریع محاکمه و اصل منع محاکمه مجدد، نقش تعیین‌کننده‌ای در هدایت دادرسی به سمت محاکمه‌ای عادلانه دارد.

در موضوع این تحقیق دادرسی عادلانه و عدالت قضایی بین المللی در عملکرد دیوان در پرونده شکایت ایران علیه آمریکا، از بعضی جهات دادرسی عادلانه کاملاً محقق شده بود.

برای مثال از نظر آیین دادرسی در هیات قضات قاضی ایرانی حاضر شده بود و توازن بین قضات شکل گرفته بود. همچنین سند صلاحیتی اعطا شده به درستی مبنای صدور رای قرار گرفته بود. اما در مورد رای دیوان درباره پذیرفتن ماهیت تجاری بانک مرکزی، می توان گفت که متاسفانه در این قسمت دیوان به اصول حقوق بین الملل، عرف، رویه های جاری و مبانی حاکمیتی دولت ها بی توجه بوده و از همین رو، می توان این قسمت از رای را ناقص عملکرد دیوان با معیار عدالت قضایی دانست.

استناد به این مقاله: مسعودی، نوید، موسی زاده، رضا، محمودی، امیر، کیهانلو، فاطمه. (۱۴۰۴). جایگاه عدالت بین المللی در عملکرد دیوان بین المللی دادگستری (مطالعه موردی قضیه مصادره اموال ایران)، *فصلنامه علمی ره یافت انقلاب اسلامی*، ۱۹(۷۰)، ۲۴۱-۲۶۳.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مأخذ:

- اساسنامه دیوان بین المللی دادگستری (۱۳۹۷)، ترجمه وزارت خارجه، تهران، انتشارات روزنامه رسمی کشور
- ایمانی مرکید، مقصود (۱۳۹۳)، مصونیت اموال بانک مرکزی ایران در آمریکا: مطالعه موردی قضیه پترسون، فصلنامه پژوهشهای پولی و بانکی، سال ۷ شماره ۲۲ صفحات ۵۹۱-۶۱۳
- حاجی محمدی، اصغر، افتخارچهرمی، گودرز، جنیدی، لعیا، و شهلا، مهدی. (۱۳۹۷). اصل بی طرفی دادرسی و قواعد ناشی از آن. تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری (دانشنامه حقوق و سیاست)، ۱۴(۳۵)، ۳۳-۴۸. SID. <https://sid.ir/paper/127716/fa>
- چیکا، بلز (۱۳۸۷)، چکیده رویه قضایی در حقوق بین الملل عمومی، ترجمه همایون حبیبی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی
- زمانی، سیدقاسم، و کوشا، سهیلا. (۱۳۹۰). صلاحیت معوق دیوان بین المللی دادگستری (با تأکید بر رأی دیوان در اختلافات دولتهای جیبوتی و فرانسه)، پژوهش حقوق عمومی، ۱۴(۳۸)، ۱۶۳-۱۹۲.
- سیفی، سید جمال؛ و رضادوست، وحید (۱۴۰۰)، رویکردهای «فعال» و «منفعل» در سیاست قضایی دیوان بین المللی دادگستری، مجله حقوقی بین المللی، شماره ۶۵، پاییز-زمستان ۱۴۰۰
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۵)، پرسشهای حقوقی درباره توقیف اموال ایران، نشست علمی نقد رای دیوان عالی آمریکا در توقیف اموال دولت ایران
- عبادینی، عبدالله (۱۴۰۲)، نگاهی به تصمیم دیوان بین المللی دادگستری در قضیه «برخی اموال ایران» با تأکید بر بانک مرکزی، انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل
- عالیخانی، محمد (۱۳۷۹)، حقوق بین الملل، تهران، انتشارات بهرام
- عبداللهی، محسن و شافع، میرشهبز (۱۳۸۶)، مصونیت قضایی دولت در حقوق بین الملل، تهران، اداره چاپ و انتشارات ریاست جمهوری
- عزیزی، ستار (۱۴۰۲)، دستاوردهای ایران از رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه برخی اموال ایران، سایت خبرآنلاین
- غفاری، سیف (۱۳۹۵)، فرهنگ پارسیان، تهران، انتشارات ذهن آویز
- فرحناکیان، فرشید (۱۳۹۸)، اذعان به مصونیت اموال بانک مرکزی ایران در ایتالیا، روزنامه ایران، شماره ۱۶۸۴۳، ص ۱ و ۷
- کدخدایی، عباسعلی، و محمدی، محمدرضا. (۱۴۰۲). سوءاستفاده از حق و فرآیند در پرتو رویه دیوان بین المللی دادگستری. پژوهش حقوق عمومی، (۵)، - . doi: 10.22054/qjpl.2024.73433.2899
- موحده، محمدعلی (۱۳۸۳). گزارشی از دعوای ایران در دیوان بین المللی دادگستری علیه ایالات متحده آمریکا در رابطه با انهدام سکوهاى نفتی. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۷(۳۹)، -.
- میرازی بیگجه، سعید، (۱۳۷۰)، ایران و صلاحیت اجباری دیوان بین المللی دادگستری، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
- ویس کریمی، علی (۱۳۹۳)، نگاهی حقوقی به یک پرونده جنجالی، روزنامه ایران، ۱۳۹۳/۳/۱۸، شماره ۵۶۶۳.
- Asasnameh Divan-e Beynolmelali-ye Dadgostari. (2018). *Statute of the International Court of Justice* (Trans. Ministry of Foreign Affairs). Tehran: Official Gazette of Iran. [in Persian]
- Eimani Markid, M. (2014). Immunity of the Central Bank of Iran's assets in the U.S.: Case study of the Peterson ruling. *Monetary and Banking Research Quarterly*, 7(22), 591-613. [in Persian]
- Hajimohammadi, A., Eftekhari Jahromi, G., Joneidi, L., & Shahla, M. (2018). The principle of judicial impartiality and its legal consequences. *Private and Criminal Law Studies*, 14(35), 33-48. [in Persian] Available at: <https://sid.ir/paper/127716/fa>
- Chikaya, B. (2008). *Digest of Jurisprudence in Public International Law* (H. Habibi, Trans.). Tehran: Allameh Tabatabaei University Press. [in Persian]
- Zamani, S. Q., & Kousha, S. (2011). The postponed jurisdiction of the ICJ (with emphasis on Djibouti v. France case). *Public Law Research*, 14(38), 163-192. [in Persian]
- Seifi, S. J., & Rezadoost, V. (2021). Active vs. passive approaches in ICJ judicial policy. *International Law Journal*, (65), Fall-Winter. [in Persian]
- Ziaei Bigdeli, M. R. (2016). Legal questions regarding the seizure of Iran's assets: A critique of the U.S. Supreme Court ruling. *Scientific Meeting Transcript*. [in Persian]
- Abedini, A. (2023). A review of the ICJ ruling on "Certain Iranian Assets" with emphasis on the Central Bank. *Iranian Association for UN Studies*. [in Persian]
- Alikhani, M. (2000). *International Law*. Tehran: Bahram Publishing. [in Persian]
- Abdollahi, M., & Shafei, M. (2007). *State immunity in international law*. Tehran: Presidential Press Office. [in Persian]
- Azizi, S. (2023). Iran's achievements from the ICJ ruling on Certain Iranian Assets. *KhabarOnline.ir*. [in Persian]
- Ghaffari, S. (2016). *Farhang-e Parsiyani* [Persian Dictionary]. Tehran: Zehn Aviz Publications. [in Persian]

- Farahnakian, F. (2019). Recognition of Central Bank immunity in Italy. *Iran Newspaper*, No. 16843, pp. 1 & 7. [in Persian]
- Kadkhodaei, A., & Mohammadi, M. R. (2024). Abuse of right and procedure under ICJ jurisprudence. *Public Law Research*, (5). <https://doi.org/10.22054/qjpl.2024.73433.2899> [in Persian]
- Movahed, M. A. (2004). A report on Iran's lawsuit against the U.S. over the destruction of oil platforms. *Legal Research Quarterly*, 7(39). [in Persian]
- Mirrazi Yangjeh, S. (1991). *Iran and the compulsory jurisdiction of the ICJ*. Tehran: Center for Political and International Studies. [in Persian]
- Veys Karimi, A. (2014). A legal view on a controversial case. *Iran Newspaper*, June 8, 2014, No. 5663. [in Persian]